

ИССЛЕДОВАНИЯ СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКОВ

УДК 811.161.3'36(045)

Семянькевич Аксана Васільеўна

кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры беларускай мовы
і літаратуры
Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт
г. Мінск, Беларусь

Oksana Semenkevich

PhD in Philology,
Associate Professor of the Department
of Belarusian Language and Literature
Minsk State Linguistic University
Minsk, Belarus
oksanasemenkevich@gmail.com

ЛІНГВАПРАГМАТЫЧНЫЯ ФУНКЦЫІ
МНОЖНАЛІКАВЫХ НАЗОЎНІКАЎ У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

LINGUOPRAGMATIC FUNCTIONS OF PLURALIA TANTUM NOUNS

У артыкуле даследуюцца лінгвапрагматычныя функцыі некарэлятыўных форм множнага ліку беларускіх назоўнікаў. Іх функцыянальны спектр выяўляецца на аснове аналізу кантэкставага ўжывання.

К л ю ч а в ы я с л о в ы: *множналікавыя назоўнікі; некарэлятыўная форма ліку; моўная функцыя; лексікалізацыя; полісемія.*

The article examines the linguo-pragmatic functions of Belarusian non-correlative plural forms of Belarusian nouns. Their functional spectrum is revealed on the basis of the analysis of their contextual usage.

К e y w o r d s: *pluralia tantum nouns; non-correlative number form; language function; lexicalization; polysemy.*

Феномен pluralia tantum (далей plt) займае важнае месца ў лінгвістычных даследаваннях, што абумоўлена яго значнасцю ў трактоўцы граматычнай катэгорыі ліку. Эвалюцыя поглядаў на plt прайшла шлях ад анамальнай, перыферычнай і несістэмнай з'явы да заканамернай тыпалагічнай уласцівасці мовы. Лінгвістычныя падыходы да вывучэння множналікавых назоўнікаў змяняліся ў напрамку ад пошукаў тэарэтычнага абгрунтавання іх месца ў сістэме катэгорыі ліку да высвятлення прычын іх некарэлятыўнасці (Г. Д. Архіпкіна, Л. А. Брусенская, Т. В. Булыгіна, Г. Вяжбіцкая, У. І. Дзегцяроў, А. А. Залізняк, А. В. Ісачанка, В. М. Ляшэўская, І. Р. Міласлаўскі, Г. К. Паліванава, С. В. Піваварова, М. В. Пярцоў, П. А. Собалева, А. А. Рэфармацкі). Вывучэнне форм ліку ў рэчышчы кагнітыўных практык паказала, што назоўнікі plt не толькі выражаюць аб'ектыўныя колькасныя адносіны, але і даюць магчымасць увасабляць камунікатыўныя намеры моўцы, ствараць асаблівыя стылістычныя і прагматычныя эфекты, што выбар формы ліку не заўсёды дэтэрмінуецца дэнататыўнымі характарыстыкамі слова, а з'яўляецца вынікам іх моўнай канцэптуалізацыі. Аднак функцыі множналікавых назоў-

нікаў не былі аб'ектам спецыяльнага вывучэння. У даследаванні ажыццяўляецца спроба выявіць і апісаць функцыянальны спектр беларускіх plт на аснове аналізу іх кантэкставых ужыванняў¹.

1. **Функцыя спецыялізацыі значэння для размежавання полісеміі.** Формы множнага ліку (далей мн. л.), якія выконваюць намінацыйную функцыю, дэманструюць моўны механізм маніпуляцыі семантыкай слова з дапамогай граматычных сродкаў. Мова выбірае плюральную форму для намінацыі новага аб'екта. Напрыклад, форма мн. л. слова *крышаны* рэалізуе значэнне 'суп з нарэзанай кавалкамі бульбы', утворанае ў выніку метанімічнага пераносу ад *крышан* – *крышаны* 'нарэзаныя кавалкі чаго-н.'; *балясы* 'агароджа са слупкоў' ад *баляса* – *балясы* 'точаны фігурны слупок у агароджы' (сінекдаха); *іерогліфы* 'неразборлівы почырк' ад *іерогліф* – *іерогліфы* 'фігурны знак у сістэме ідэаграфічнага пісьма' (метафара)². Лексікаграфічнае апісанне не можа адлюстравіць усе факты лексікалізацыі як градуальнай і дынамічнай з'явы, паколькі ў слоўніках фіксуецца вынікі гэтага працэсу. Дыскурсіўна арыентаваныя даследаванні плюралізацыі «дазваляюць гаварыць пра розныя ступені і стадыі лексікалізацыі, а таксама пра сутнасць розных працэсаў (тыпы, спосабы пераходу значэнняў), якія ляжаць у аснове іх утварэння» [2, с. 143–144]. Такім чынам, семантызацыя форм мн. л. разглядаецца сучаснай навукай як працэс, абумоўлены мноствам фактараў. Гэта палажэнне добра ілюструе слова *воды*. Глумачальны слоўнік фіксуе дзве плюральныя семы: 1) 'курорт з мінеральнымі крыніцамі'; 2) 'водныя прасторы, участкі рэк, азёр, мораў' [3, с. 448]. Аналіз жа кантэкставых ужыванняў формы *воды* сведчыць, што для яе дакладнага семантыка-ідэаграфічнага апісання недастаткова такой інтэрпрэтацыі. Абсяг множналікавых лексіка-семантычных варыянтаў гэтага назоўніка значна шырэйшы.

• 'Водная маса, яе плынь, струмені, хвалі': *А калі зірнуць яшчэ глыбей, у бяздонныя беларускія воды – пераканамся, што нацыя чэрпала паляўнічую псіхалогію поўнай мераю з кожнай рачулки* (П. Севярынец). Кагнітыўнай падставай плюралізацыі ў такіх выпадках з'яўляецца не столькі прасторавае значэнне, колькі паказчык колькасці вады. У многіх кантэкстах ёсць словы, якія акцэнтуюць дэнататыўную прымету 'многа': *рака несла свае глыбокія воды, бяздонныя воды; вольныя, магутныя воды, імклівыя воды, поўныя воды, хуткія воды; рака пхнула, каціла свае воды*. Часам спалучэнне лакатыўнага і колькаснага параметраў ('многа вады з розных тэрыторый') дазваляе ўжываць формы *воды* з квантыфікатарамі: *Цяпер вада бегла і на новым рэчышчы, і кручком, рэчка ўсё ж не наважвалася замыць сваю старую кружную дарогу, як не наважвалася пусціць усе свае воды на новым*

¹ Аналізуюцца кантэксты, выбраныя з Беларускага нацыянальнага корпуса.

² Падрабязны аналіз лексікалізацыі форм мн. л. як лінгвістычнай з'явы і мадэлей семантычнай плюралізацыі ў беларускай мове, вылучаных на аснове лексікаграфічнага матэрыялу, ажыццяўляецца аўтарам у дысертацыйным даследаванні «Словаўтварэнне, семантыка, функцыі множналікавых назоўнікаў у сучаснай беларускай мове» [1, л. 71–88].

рэчышчы (В. Казько). Трэба адзначыць, што ў падобных кантэкстах можа ўжывацца і адзіночналікавая форма. Плюральную форму, верагодна, дыктуе сінтаксічная пазіцыя, а таксама спалучальнасць. Так, напрыклад, у сказе *Рака маўкліва несла свае воды* (М. Лупсякоў) наўрад ці магчыма форма адзіночнага ліку (далей адз. л.).

• ‘Вадаёмы пэўнай тэрыторыі або дзяржавы’: *Але ж Беларусь – гэта не столькі зямля, колькі вада. «Краіна водаў і туманаў»* паводле Дарыя (П. Севярынец); *Паводле канстытуцыі ў нас нетры, воды, лясы, землі могуць знаходзіцца толькі ва ўласнасці дзяржавы; Беларускае рэспубліканскае таварыства ратавання на водах*. Плюралізацыі такіх форм спрыяе іх тэрміналагізацыя (*памежныя воды, унутраныя воды Беларусі, забароненыя воды, тэрытарыяльныя воды*).

• ‘Мінеральныя крыніцы, лекавыя воды’: *Крыніцы – месца выхаду на паверхню зямлі падземных, на народных уяўленнях, лекавых, гаючых і цудадзейных водаў* («Звязда»). Асновай плюралізацыі такіх форм з’яўляецца семантычнае прырашчэнне ‘від, гатунак’: *Пры гэтай форме хваробы рэкамендуюцца мінеральныя воды з нізкай і сярэдняй мінералізацыяй*. Відавы параметр канцэптуалізацыі вады як злічальнай субстанцыі з’яўляецца вызначальным і ў такіх сказах: *Паласавацца шклянкай бярозавіку за тагачасны пятак можна было ледзьве не ў кожным гастраноме, не гаворачы пра сталойкі, кафетэрыі, кіёскі «Сокі-воды»* («Звязда»); *І мінеральныя, і пітныя воды прыйшліся даспадобы беларускім спажывуцам* («Звязда»); *У крамы паступілі туалетныя воды серыі...* («Звязда»).

• ‘Назва курорта, дзе лечацца мінеральнымі лекавымі водамі’. Гэта фактычна другасны метанімічны перанос, які ўжо даўно даследаваны ў русістыцы (*адпачываць на водах, паехаў лячыцца на воды*). Аднак у беларускіх тэкстах ёсць прыклады выкарыстання формы *воды* для абазначэння любога курорта на паўднёвым марскім узбярэжжы (не толькі такога, дзе лечаць мінеральнымі водамі). Такое ўжыванне характэрна для гутарковай мовы. Значэнне множналікавай формы сінтаксічна звязанае, бо ўзнікае ў спалучэнні з атрыбутам *цёплыя воды*: *Бусел, журавель і чапля паляцелі на цёплыя воды, каб адпачыць ад згрызот і направіць здароўе* (Я. Колас); *Ходзіць вунь на парку, як певень той галанскі, упраўляючы наш, пуза адрасціў. Ды што б яшчэ было, калі б не ездзіў штогод сала спускаць на тыя цёплыя воды* (М. Лынькоў).

• Тэрміны: *артэзіянскія воды, карставыя воды, ліўневыя воды, падземныя воды, талыя воды, тэрмальныя (геатэрмальныя) воды, дажджавыя воды, снежавыя воды, сцёкавыя воды, серавадародныя воды, пітныя воды, радонавыя воды, жалезістыя воды*. Такое ўжыванне формы *воды* характэрна для прафесійнай мовы. У прафесійнай сферы ў гэтай функцыі выкарыстоўваюцца звычайныя формы адз. л.: *Цурком, як цэд, лілася са страхі і пляскала тут, каля парога, на лужыне, што пачала ўжо збірацца, снежавая вада* (В. Адамчык). Зразумела, што форму вызначае і спалучальнасць з прыметнікам – спецыяльныя атрыбуты (*карставыя, серавадародныя,*

радонавья і пад.) прадвызначаюць множналікавую форму, а агульнаўжывальныя – лікавую форму ў залежнасці ад стылю. Такім чынам, форма ліку абумоўлена рознай канцэптуалізацыяй субстанцыі – наіўнай або навуковай.

- Мастацка-вобразнае метафарычнае значэнне: *Імклівыя воды старой радаводнай ракі* (Л. Рублеўская); *Мы слаба ўяўляем, куды нясе воды наша бурлівая сучаснасць* (А. Мальдзіс); *Сэрфінг па вірлівых водах беларускіх медыяў вынес мяне да новага аб'екта майго пакланення* («Звязда»).

- Значэнне кванта. Характэрна для гутарковай мовы, калі плюральная форма спалучаецца з лічэбнікамі ці няпэўна-колькаснымі квантыфікатарамі: *Адзенне трэба было памыць, і то ў трох водах* (С. Яновіч); *Зніжэння колькасці радзьяцыі ў грыбах можна дасягнуць іх варкай у некалькіх салёных водах* («Звязда»). Фактычна тут рэалізуецца не паўнавартасная дэнататыўная злічальнасць рэчыўнага субстантыва, а маюць месца кампрэсіўныя сінтаксічныя канструкцыі: *адзенне трэба было памыць тры разы, кожны раз у чыстай вадзе*.

- ‘Фізіялагічныя выдзяленні падчас нараджэння дзіцяці’: *каляплодныя воды, адышлі воды*. У гэтым выпадку плюралізацыя адбываецца пад ціскам намінатыўнага стандарту лікавага афармлення назваў прадуктаў фізіялагічнай жыццядзейнасці чалавека і жывёл (*ваніты, слёзы, слінкі, смаркачы, шлак*). Магчыма, у такіх парах, як *вада – воды, газ – газы, шлак – шлак, соль – солі* формы мн. л. «знімаюць» аманімію паміж двума недыскрэтнымі паняццямі.

Такім чынам, аналіз паказвае, што розныя лексікалізаваныя формы мн. л. адлюстроўваюць, з аднаго боку, розныя механізмы фарміравання кагнітыўных структур, з другога – розныя ступені завершанасці працэсу іх фіксацыі ў свядомасці носьбітаў мовы.

Семантызаваныя формы мн. л. дазваляюць дыферэнцаваць пераносныя значэнні полісемантаў. Напрыклад, пераноснае значэнне слова *капейка* ‘пэўная сума грошай’ рэалізуецца сінгулярнай формай, а пераноснае ацэначна-іранічнае значэнне ‘невялікія грошы’ або ‘апошнія грошы’ – плюральнай: *Не хочаш у хаце жыць – прадай, лішняя капейка не пашкодзіць* («Звязда»). – *У горадзе з мая месяца памідоры былі, а цяпер яны капейкі каштуюць, купляй колькі хочаш!* (Л. Адамовіч); *А перадалася мне гэтая хвароба ад старэйшага брата Косціка, які начытаўся паляўнічай літаратуры, наслухаўся розных манюкаў і за апошнія капейкі купіў ружжо* (С. Давідовіч).

Некарэлятыўныя формы адз. і мн. л. дыферэнцуюць значэнні лексем *астатак – астаткі*: за plr замацавалася значэнне ‘адходы вытворчасці’ (кіслотныя астаткі), за singularia tantum (далей sgt) – ‘апошняя частка чагосьці’ (*астатак дарогі, адпачынку, доўгу, дня*), напрыклад: *У прэс-службе падкрэслілі, што да найбольш значных праектаў можна аднесці будаўніцтва ўстаноўкі завазенага кавання нафтавых астаткаў* («Звязда»). – *Астатак ночы паліцыянтны праспалі ў солтысавай адырыне* (У. Дамашэвіч).

Новае пераноснае значэнне формы мн. л. *мазгі* ‘кваліфікаваныя кадры’ рэалізуецца ў кантэкстах *уцечка мазгоў за мяжу, адток мазгоў за мяжу* і пад. Форма адз. л. замацавалася за пераносным значэннем ‘ядро, цэнтр чаго-н.’, а дэнататыўная множнасць рэфэрэнта і стылістычная маркіраванасць дэтэрмінавалі форму мн. л. як намінатыўную для другога пераноснага значэння, напрыклад: *Арыштавалі беларускую інтэлігенцыю, мозг нацыянальнага руху, яго тэарэтыкаў і практычных выканаўцаў* («Звязда»). – *Гэта сапраўдны праклён нашага часу: адток мазгоў з нашых краін у грамадствы Захаду* («Звязда»).

2. **Функцыя ацэнкі**, якая дазваляе моўцу ігнараваць рэальную колькасную інфармацыю, але актуалізаваць важную для камунікатыўнай сітуацыі ацэначную характарыстыку аб’екта намінацыі. Агульная ацэнка можа стаць інтэгральнай прыметай аб’ектаў, названых лексікалізаванай формай мн. л. Напрыклад, негатыўны ацэначны кампанент семантыкі, абумоўлены кантэкстам, з’яўляецца фактарам плюралізацыі формы *элементы* ‘прадстаўнікі якога-н. асяроддзя, грамадства’: *У Дзюсельдорфе фашысцкія і абскурантысцкія элементы распачалі раз’юшаную кампанію супраць аднаго з прагрэсіўных літаратараў ФРГ Гюнтара Граса* (В. Быкаў); *Ці не баіцеся вы, што нараджаць пачнуць асацыяльныя элементы, калі паабяцалі 10 тысяч еўра за дзіця?* («Звязда»); *Прэзідэнт Бэн Алі на ТВ звінаваціў дэструктыўныя элементы ў беспарадках, але праз гадзіну ўцёк з краіны* («Звязда»).

У некаторых выпадках ацэнка можа выконваць функцыю дыферэнцыяцыі семантыкі аднакаранёвых рознааформленых паводле ліку вытворных назоўнікаў. Так, пара суфіксальных назоўнікаў *жадункі* – *жаданне* (*жаданні*) мае агульнае значэнне, абумоўленае вытворнасцю ад дзеяслова *жадаць*, але ў семантыцы плюратыва актуалізавана ацэначная сема ‘дзіўныя жаданні, капрызы’, напрыклад: *Ён даволі капрызлівы, зменлівы. Пакупніцкія жадункі, навагоднія павевы* («Дзеяслоў»). Ацэначная функцыя плюратыва ў такіх парах, як *жадункі* – *жаданне*, *хітрыкі* – *хітрасць*, *пешчы* – *пяшчота*, дэтэрмінуе і іх стылістычную дыферэнцыяцыю. Трэба заўважыць, што ў кантэксце і формы мн. л. у названых парах (*жаданні*, *хітрасці*, *пяшчоты*) могуць набываць ацэначную функцыянальную нагрузку, аднак у плюратывах яна фармалізавана суфіксам і флексіяй і з’яўляецца дамінантнай у семантыцы.

Найбольш паказальна функцыя ацэнкі як фактар плюралізацыі выяўляецца ў назоўнікаў з канкрэтна-зборнай семантыкай, якія дэманструюць высокую ступень дэнататыўнай аргументацыі лікавай аформленасці (напрыклад, *бачалкі, бельканы, лупачы, дрыгалы, цыбалы, шкрабаны, каўтуны* і інш.)¹. Пералічаныя ацэначныя формы назваў пар ігнаруюць колькасную інфармацыю, бо яна камунікатыўна нерэлевантная, а прыяры-

¹ Роля ацэначнай функцыі ў лікавай аформленасці назоўнікаў на прыкладзе назваў вачэй прааналізавана аўтарам у артыкуле [4].

тэтнай з'яўляецца маўленчая ацэнка аб'екта. Такія назоўнікі дэманструюць «здольнасць чалавека аддзяляць у працэсе маўленчай дзейнасці суб'ектыўны момант ад уласна інфармацыйнага, нейтральна-фактычнага» [5, с. 18].

Ацэначнае значэнне формы мн. л. можа дэтэрмінавацца і марфемнымі сродкамі. Багаты ацэначны патэнцыял маюць дэмінутыўныя суфіксы. Прыярытэт кваліфікатыўна-ацэначнай функцыі дэмінутыўных форм мн. л. нівелюе квантытатыўнае значэнне, што спрыяе іх наміналізацыі (*вочанькі, коленкі, ноздзеркі*). У некаторых выпадках дэмінутыўныя суфіксы маркіруюць плуратывы з абстрактнай семантыкай (*смейшачкі, жартачкі*). Акрамя таго, у дэрывацыйнай сістэме рлт ёсць некалькі суфіксаў, якія адначасова «задаюць» і множналікавую флексію, і ацэначна-стылістычную функцыю. Такую спецыялізацыю выяўляюць суфікс *-ят(ы)*, які выражае пазітыўную ацэнку і канатацыі ласкальнасці, ухвальнасці (*вачаняты, пальчаняты, ручаняты, нажанняты, маляты, маладзяты*), і суфіксы *-ас(ы)* і *-ошч(ы)* з пеяратыўнай ацэнкай (*выкрутасы / выкрунтасы, віхлясы, біліндрасы, мардасы, талабасы; любошчы, мілошчы, смакошчы*). Ацэначная функцыя названых суфіксаў мае сістэмны характар, бо не залежыць ад кантэксту, але яе экспрэсіўна-эматыўны дыяпазон кантэкстава абумоўлены.

Значную ролю ў працэсе семантычнай плуралізацыі ацэначных форм мн. л. адыгрывае нацыянальна-кагнітыўны фактар. У многіх выпадках негатыўна-ацэначны кампанент значэння лексікалізаваных форм мн. л. носіць прадказальны характар, бо пеяратыўныя канатацыі або прысутнічаюць у семантыцы ўтваральнага слова, або матывуюцца ўласцівасцямі аб'ектаў пераносу (*анучы 'ўбранне, адзенне', балясы 'рэдкаія зубы'*). Аднак ацэначна-пеяратыўныя канатацыі некаторых множналікавых назоўнікаў не вынікаюць з семантыкі ўтваральнага слова. Напрыклад, пеяратыўнае значэнне слоў *органы* 'карныя органы савецкай улады', *марцыпаны* 'занадта складаныя для прыгатавання стравы-далікатэсы' мае пазамоўную аргументацыю. Такія вытворныя з'яўляюцца вынікам складаных псіхалагічных актаў асацыяцыі і аперцэпцыі ў сукупнасці з эксплікацыяй негатыўнай эмацыйнай ацэнкі.

3. Функцыя стылістычнага маркера ў сінанімічных парах. Формы адз. і мн. л. словаўтваральных сінанімаў могуць функцыянаваць у мове як стылістычныя варыянты. Часцей стылістычна маркіраванымі з'яўляюцца плуратывы, а формы адз. л. – нейтральнымі словамі. Такую функцыянальна-камунікатыўную дыферэнцыяцыю можна назіраць у парах *парша* – *пархі*, *разлука* – *разлучыны*, *вітанне* – *вітанкі*, *мозг* – *мазгі*, *сліна* – *слінкi*, *здань* – *зданкі* і інш., напрыклад: *Барацьба з сацыяльнымі хваробамі ў БССР павінна ісці на чатырох галаўнейшых інфекцыях: туберкулёзу, сіфілісу, трахоме і грыбковых захворваннях валасоў (парша) («Звязда»).* – *Абцёр троху пархі, дык і катызіца* (Р. Барадулін.); *Разлука* з *блізкімі, любімымі, разлука* *назаўсёды і туга на іх – гэта таксама адчуванне абавязку* (Я. Брыль). – *А цяпер давайце гуляць іх прымацкія заручыны, а нашы – прымацкія разлучыны* (Я. Купала); *І табе вітанне, брат Юры, – змрочна адказаў гаспадар («Дзеяслоў»).* – *Вітанкі ўсім слухачам радыё з Брэста! (радыё);*

Калі сутыкаўся тварам у твар са смерцю, з'яўлялася энергія, імкліваець, **мозг** выдаваў думкі, што навальнічная хмара маланкі (І. Шамякін). – У галаве ўсё блыталася, **мазгі** адмаўляліся штосьці аналізаваць і ўзважваць (А. Гара); Сцёпка, глытнуўшы **сліну**, раптам на ўсю глыбіню адчуў свой пусты жы вот (В. Быкаў). – Голадна глытаючы **слінкі**, Хведар скурчыўся пад кустамі (В. Быкаў); Што ў ім засталася ад ранейшага Хведара? Цяпер ён **здань**, начны, бесцялесны прывід, ад якога жахаюцца людзі (В. Быкаў). – Высокія таполі змроку **зданкамі** ўстаюць (Я. Колас).

4. **Тэрмінаўтваральная функцыя.** Наміналізацыя формы мн. л. можа адбывацца ў выніку яе тэрміналагізацыі. Напрыклад, форма *травы* з'яўляецца рлт у функцыі гетэрагеннай назвы класа раслін: *Сезонныя алергічныя рэакцыі могуць з'яўляцца ў людзей, якія пакутуюць ад пылку дрэваў, дзесьці з сярэдзіны красавіка да сярэдзіны ліпеня; далей эстафету ўжо прымаюць складанакветныя **травы** – з ліпеня і практычна да першага снегу* («Звязда»).

Тэрміналагізацыя адбываецца ў выніку звужэння лексічнай спалучальнасці і кантэкставай ідыяматызацыі. Форма мн. л. *пошукі* наміналізуецца ў значэнні 'разведачныя работы па адшуканні карысных выкапняў' дзякуючы ўжывальнасці ў кантэкстах з адпаведнай лексікай (*разведка, разведачны; назвы выкапняў*), напрыклад: *Здзіўляе той факт, што, нягледзячы на відавочную бесперспектыўнасць **разведкі на нафту і газ**, знаходзяцца кіраўнікі, якія, сыходзячы з вузкіх інтарэсаў мясцовага патрыятызму, упарта працягваюць **пошукі**, не задумваючыся над тым, уякую капейку абыходзіць дзяржаве іх неразумная ўпартасць* (Л. Гаўрылкін).

Гетэрагенная сема 'розныя віды, аб'яднаныя агульным прызначэннем' і кантэкставая звязанасць абумовілі тэрміналагізацыю формы мн. л. *работы* ў спалучэннях з атрыбутамі *агродзельскія, аднаўленчыя, будаўнічыя, выпраўленчыя, вышуковыя, дарожныя, доследна-канструктарскія, земляныя, кансервацыйныя, меліярацыйныя, падрыхтоўчыя, палявыя, падземныя, планавыя, праектныя; па аднаўленні, па азеляненні, па ачыстцы, па будаўніцтве, па добраўпарадкаванні, па ліквідацыі, па мадэрнізацыі і інш.*, напрыклад: *Сумесна з Мінсельгасхарчам цэнтр вызначае стратэгію развіцця тэхнічнага забеспячэння вёскі, выконвае **навукова-даследчыя і доследна-канструктарскія работы па механізацыі, электрыфікацыі і аўтаматызацыі сельскагаспадарчых працэсаў*** («Звязда»); *Згодна з умовамі кантракта ў абавязкі Тэхнапрамэкспарта ўвойдуць праектаванне і выкананне **будаўнічых работ**, пастаўка і мантаж абсталявання, **пусканаладачныя работы і ўвод гідравузлоў у эксплуатацыю*** («Звязда»). Як бачна з прыкладаў, тэрміналагічная функцыя формы *работы* рэалізуецца найперш у публіцыстыцы, аднак актуалізацыя гетэрагеннага кампанента семантыкі дае магчымасць ужываць яе і ў іншых кантэкстах, напрыклад: *Усе **работы**, якіх было процьма, **былі мужчынскія*** (І. Федасенка); *Дзядзька Ціхон працаваў у саўгасе кавалём, але часта выконваў і **самыя далікатныя слясарныя работы*** (М. Паслядовіч).

Прыкладам пљуралізацыі ў выніку рэгулярнай тэрміналагізацыі форм мн. л. могуць служыць метафарычныя назвы раслін (*званочки, боцікі, скачкі, слёзкі* і інш.) і метанімічныя назвы класаў хімічных рэчываў (*цукры, тлушчы* і інш.).

5. **Функцыя выражэння прагматыкі «модных» слоў**, якая адлюстроўвае нацыянальна-пурыстычныя тэндэнцыі ў беларускай мове. У сучасным узусе актывізаваліся пљуратывы, што рэпрэзентуюць уласнабеларускія словаўтваральныя тыпы. Такія множналікавыя назоўнікі, як *шлюбавіны, разлучыны, даведзіны, паседзіны, перапросіны, прымусіны, даручыны, даследзіны, народзіны, запросіны, дакладзіны, замовіны, дамовіны, пацвердзіны, угоды, вышукі, вымогі, наездзіны*, функцыянуюць у ролі альтэрнатыўных лексічных сродкаў для ўжо наяўных, напрыклад: *Завітаў і Васіль Быкаў. Некалі ў свае наездзіны з Гародні быў чаканым гасцём у Навума* (Р. Барадулін); *Парная лічба паленцаў або штыкецін прадказвала хуткія шлюбавіны, няпарная ж – сведчыла пра тое, што бліжэйшы год давядзеца «хадзіць у дзеўках» («Звязда»); Але навошта ён паддаваўся на вымогі рэдактараў-цэнзараў* (Г. Севярынец); *Глянулі сцяжэласцю навек // І пачулі музыку разлучыны* (Р. Баравікова); *Калі і здаралася каму «падкасіць» у суседа, перапросіны наступалі адразу* (Я. Жамойцін); *Пасля выбараў мэра раз'юшаны натоўп уварваўся наўпрост у мэрыю на паседзіны* («Звязда») і інш. Ужыванне такіх назоўнікаў рlt з'яўляецца вынікам выбару моўцам нацыянальна скіраванага канкурэнтнага лексічнага варыянта і адлюстроўвае яго далучанасць да «моднага» кола носьбітаў беларускай мовы, хаця далёка не ўсе з пералічаных вышэй пљуратываў трэба лічыць інавацыямі. Большасць з іх дэманструе механізм рэактывізацыі ў выніку дзеяння пурыстычных тэндэнцый, якія знаходзяць сваё выражэнне ў імкненні да рэвізіі перыферыйнай лексікі і яе нарматыўнай пераацэнкі. Узуальна ўзмацняецца камунікатыўная значнасць і такіх пљуратываў, аднесеных у лексікаграфічных выданнях да ўстарэлых, як *дачыненні, запросіны, вакацыі, ловы, любошчы, варункі, таргі, пярэбары, наступствы, угоды*. Прычым актуалізацыя пљуратыва можа суправаджацца пашырэннем аб'ёму яго семантыкі. Напрыклад, назоўнік *ловы* функцыянаваў у значэнні 'паляванне без зброі', у сучасным узусе ён канкуруе з назоўнікам *паляванне* (без спецыфікацыі 'без зброі') або рэалізуе працэсуальную сему ад дзеяслова *лавіць*, напрыклад: *Урад ідзе на бяспрыкладны ў мірны час крок: з Каўказа на ловы Савіцкага перакідаеца Дзікая дывізія* (П. Малафей); *Марныя ловы таксоўкі* (А. Хадановіч).

6. **Функцыя інтэнсіфікатара дэнататыўнай ці акцыянальнай множнасці ў сінанімічных парах**. У беларускай мове выяўлены корпус сінанімічных пар, у якіх назоўнікі рlt і sgt рэалізуюць тоесную семантыку. У такіх парах, як *прычындалы – прычындалле, прыпасы – прыпас*, пљуральныя флексіі фармалізуюць дэнататыўную множнасць аб'екта намінацыі, напрыклад: *Выкінь вон усе свае рыбацкія прычындалы і на рэчку больш не хадзі* (В. Шырко). – *Вадалазы прыезджалі ўранні і марудліва, як на запаво-*

леньх кінакадрах, выгрузалі на бераг сваё мудрагелістае **прычындалле** (У. Арлоў); *Кацярына паслала абрусок, уключыла электрычны чайнік і пачала даставаць з баульчыка брынзу, халоднае кураня, прыпасы, падрыхтаваныя, відавочна, не для мяне* (М. Лужанін). – *Прысадзісты, з рабым тварам немец раскладваў нейкі прыпас на вечку драўлянае скрыні, акуратна засланай чыстай белай цыратай* (В. Быкаў).

У парах *грымоты* – *грымота*, *прыцемкі* – *прыцемак* (*поцемкі* – *поцемак*, *суцемкі* – *суцемак*), *халады* – *холад*, *маразы* – *мароз*, *пярэпалахі* – *пярэпалах* формы мн. л. інтэнсіфікуюць акцыянальна-часавы ці акцыянальна-перцэптыўны кампанент семантыкі, напрыклад: *Мы спраўна куляліся, сумяшчалі карыснае з прыемным і адчувалі, што наступныя грымоты пужалі нас меней* (С. Давідовіч). – *Вы – дождж і грымота маланак* («Дзеяслоў»); *Бралася на прыцемкі, машын амаль не было* (Л. Гаўрылкін). – *У наваколлі браўся хуткі асенні прыцемак* (В. Быкаў); *Надышла восень, а за ёю – і першыя халады* (З. Прыгодзіч). – *Ён быў адзін сярод цемры, снегу, возера, дзікіх паўночных качак, што прынеслі з сабой паўночны холад* (К. Травень); *На дварэ стаялі лютыя маразы, вецер дзьмуў у вокны і высвістваў хату за ноч* (У. Дамашэвіч). – *Мароз стаіць сіберны, усю мінулую ноч круціла завіруха, і не дзіва, што ў хаце хоць ваўкоў ганяй* (І. Кудраўцаў); *Тарнак быў здаравенны, грудасты, шыракаплечы, і яго пярэпалахі выклікалі агульны смех* (Я. Колас). – *Хлопчыка хапіліся раніцай. Не цяжка ўявіць пярэпалах кіраўніка турыстычнай групы* (А. Наварыч).

7. **Фразеўтваральная функцыя.** У выніку метафарызацыі і звужэння семантычнай (і сінтаксічнай) спалучальнасці формы мн. л. могуць губляць сувязь з карэлятыўнымі формамі адз. л. і станавіцца кампанентам фразеалагізаваных канструкцый, напрыклад: *Праз месяц-другі некаторыя мае сябрукі ў прымы да тутэйшых маладзіц напрыставалі* (Г. Далідовіч); *І пайшлі бабры, як бежанцы, назаўсёды ўжо прэч адсюль. У прочкі падаліся* (В. Казько); *Кіроўца пайшоў у контры, цягнуў з перадачай пасведчання і прайсці ў аўтамабіль ДАІ адмовіўся* («Звязда»); *Як маглі, так стараліся паразумецца з французамі на мігі* (К. Акула).

8. **Функцыя дыферэнцыяцыі онімаў і агульных слоў.** У выніку семантычнага пераносу могуць плюралізавацца ўласныя назвы sgt. Такая плюралізацыя, як правіла, дэтэрмінуецца дэнататыўнай множнасцю аб'екта намінацыі ці намінатыўнай аналогіяй. Напрыклад, ад прагматонімаў і тапонімаў утварыліся назвы штаноў (*бермуды, капры, лівайсы, мантаны, тэхасы*), абутку (*аляскі, адзідасы, мінімэны, оксфарды*), элементаў абутку (*трыкані*). Ад уласных назоўнікаў утварыліся тэрміны *кларкі* ‘адзінка вымярэння колькасці хімічных элементаў у зямлі’ (ад прозвішча вучонага Кларк) і *ваклюзы* ‘карставыя крыніцы’ (ад назвы дэпартамента Ваклюз у паўднёвай Францыі).

Кантэкставы аналіз функцыянавання множналікавых назоўнікаў паказвае, што ў працэсе плюралізацыі значную ролю могуць адыгрываць патэнцыяльныя семы назоўнікаў (іх імплікацыянал) і іх канататыўныя

ўласцівасці, г. зн. такія элементы значэння, якія актуалізуюцца толькі ў пэўным кантэксце. Такім чынам, у беларускай мове формы мн. л. выкарыстоўваюцца для маніпуляцыі не толькі семантыкай назоўніка, але і камунікатыўна-прагматычнымі яго параметрамі.

ЛІТАРАТУРА

1. *Семянькевіч, А. В.* Словаўтварэнне, семантыка, функцыі множналікавых назоўнікаў у сучаснай беларускай мове : дыс. ... канд. філал. навук: 10.02.01 / А. В. Семянькевіч. – Мінск, 2020. – 350 л.
2. *Лукашевич, Е. В.* Когнитивная семантика: эволюционно-прогностический аспект / Е. В. Лукашевич. – Барнаул : Изд-во Алт. гос. ун-та, 2002. – 233 с.
3. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / Акад. навук Беларус. ССР, Ін-т мовазнаўства ; пад агул. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы). – Мінск : Беларус. Сав. Энцыкл., 1977. – Т. 1. – 608 с.
4. *Семянькевіч, А. В.* Ацэначная функцыя назоўнікаў як фактар іх граматычнай плюралізацыі (на прыкладзе назваў вачэй чалавека) / А. В. Семянькевіч // Роднае слова. – 2018. – № 4. – С. 41–43.
5. *Паўлоўская, Н. Ю.* Катэгорыя мадальнасці ў сучаснай беларускай мове / Н. Ю. Паўлоўская. – Мінск : Мін. дзярж. лінгвіст. ун-т, 2001. – 206 с.

Поступила в редакцию 18.10.2023